

CHRISTINA VIRÁGH

Az eltűnt realitás nyomában

A magyar irodalom szakemberei és az olvasók is egyaránt elismerik Krúdy Gyula kétségkívül jelentős szerepét a magyar irodalomban. Ám nagyságának mibenléte – majdnem hetven évvel halála után – még ma is vita tárgya. Vajon ő a romantika kései befejezője? Vagy szürrealista »avant la lettre«? Az impresszionizmus mestere? Egy szómágus köntösébe bújt realista? Ábrándozó volt, avagy túlságosan is kritikus? Kihez hasonlítható leginkább? Prousthoz, Turgenyevhez, vagy netán Joyce-hoz?

Abban megegyeznek a vélemények, hogy Krúdy egyedi jelensége, külön fejezete a magyar irodalomtörténetnek. Művei tematikailag a magyar irodalomra jellemző vidék-város ívébe illeszkednek, a város mindig Budapestet jelenti, ami a vidéki étellel és típussal ellentétben áll, ahogy például Mikszáth Kálmán (1847–1910) műveiben is. Krúdy, Móricz Zsigmonddal (1879–1942) együtt Mikszáth utóda, de nemcsak a budapesti éjszakák krónikása és a vidéki élet-ritmus dalnoka, hanem e két témakör, város és vidék, egy, a magyar próza egyedi csúcspontjának számító stílusban és elbeszélésmódban oldódik föl nála, melyet sem előtte, sem utána nem ért el senki.

Utánozták ugyan: Márai Sándor (1900–1989) például a *Szindbád hazamegy* című könyvében, leróva tiszteletét Krúdy hőse és stílusa előtt, egy ujjgyakorlatnál többre értékelhető pastiche-ban tesz tanúbizonyságot meghatódottságáról.

Meghatódottság – talán ez az a kulcsszó, amely összefoglalja a Krúdy-művek olvasásának hatását. Meghatódottság – nem a szó érzelmes értelmében, hanem ama értelemben, hogy Krúdy lírai prózája magával ragadja olvasóit az általa teremtett többdimenziós térbe:

»De a középkorú úr a barna vadkacsák, a jégtorlaszokról körülnéző varjak, a széllel együtt lejtő sirályok között már felfedezte azt a bizonyos női alakot, aki az úszó jégtáblán térdelve pihent, mintha valamely láthatatlan kereszt előtt imádkozna. Az alkonyatban mind kevesebb látszott alakjából, néha még a jégtorlaszhoz is hasonlított, mert szürke kabátja volt [...] A középkorú úriember megállott és kutatva nézett előre, de aligha láthatott valamit a jégtorlaszok, hórakások hegyei között, amelyek előtte mindent eltakartak. [...] A jégtorlaszok sírhalmok alakját öltötték, mint ismeretlen tartományban. A folyó sodra halálos zuhogással közeledett lépésről-lépésre.«

Egy városi kép, a budapesti téli Duna rajza arról is elmond valamit, miért is oly nehezen besorolható Krúdy: művészete az »ez, és egyszerre más«; a város egyszersmind vidék, az elmondott egyszerre elmondhatatlan is, szavakba nem foglalható lelki ráhangoltság, amelynek köszönhetően képpé áll össze a realitás. Proust e ráhangolódás első lépcsőfokát foglalta szavakba, rögzítette az ezt kialakító, és a megszemléltre átterjedő egyidejű elemeket. A megszemléltet Krúdy a lélekre visszaható önképmásként írta le. Fölmerül az összehasonlíthatóság lehetősége, amennyiben mindkét író a lélek másik oldalának tekinti a realitást.

Krúdy élettörténete viszont ellentétben áll Proust életrajzával: míg egyikük megóvottan és óvatosan közeledett az íráshoz, addig a másik radikálisan szakított derék kismemesi célokat maga elé tűző családjával, s már tizennégy évesen megjelentette első írását, mert – és ezen a ponton találkoznak ismét –, »író akartam lenni, semmi más«.

Krúdy 1878-ban született Nyíregyházán, Észak-kelet-Magyarországon, mely számos művében kétszeresen is elvesztett helyként jelenik meg. E hely nemcsak fiatalkorával együtt veszett el, hanem a magyar történelem zavaros korszaka miatt is. Podolin például, ahol gimnáziumba járt Krúdy, 1920-ban a trianoni szerződés során Csehszlovákiához került. Akkorra a szerző már rég tekintélyes személynek számít a fővárosban – 1900-ban költözik Budapestre, a hírek szerint egy cirkuszi táncosnő nyomát követve. A »tekintély« nem társadalmi státusztára vonatkozik, hanem a már akkor terjedelmes életműre, és főleg első jelentős könyvére, az 1913-ban megjelent *A vörös postakocsi* elismerésére, melyet, többek között, a magyar modernség egyik legfontosabb költője, Ady Endre is lelkesen ünnepelt.

A tekintélytiszteltet egyébként is távol állt Krúdytól, ezért terjedhettek el már idejekorán az írótrámenős emberként híressé tevő legendák: korhely, nőcsábász, ivócimbora, vakmerő pazarló, szállodában lakó városi nomád (házassága és gyermekei, első házasságának meghiúsulását követő újabb házassága ellenére). Hírnevet már szülőföldjén is azzal szerzett, hogy tizenhat évesen párbajozott egy nőért, és mindazt, amit később meséltek róla, egyszerre felelt meg a valóságnak, mint ahogy nem.

Krúdy tényleg eltékozolta pénzét és vagyonát (apja kitagadta), egészségét és végső soron életét is (szegénységben halt meg 1933-ban, ötvenöt évesen), megfélékezhetetlen volt valóban, vonzotta a fővárosi éjszaka, annak szubkultúrája, szórakozó és szórakoztató »magas kultúrája«, s e kettő keveredése. Erről szólnak Budapesten játszódó regényei; egyik legfontosabb főhősét, Alvinczi Eduárdot a világfi Szemere Miklósról mintázta; Szindbád és Rezeda Kázmér, a szerző alteregói, főállásban az éjszaka lovagjai. E két alak története körül olyan életmű jött létre, ami csak a visszafogott megfigyelés, józan, stílusbeli biztonság, töretlen inspiráció és rendkívüli szorgalom során nyerhette el terjedelmességét és esztétikai jelentőségét. Krúdy több mint száz kötetet jelentetett meg, azon belül már a Szindbád-ciklus is mutatja világirodalmi rangját. Krúdy alkotásában az első, 1911-ben megjelent Szindbád-regénnyel kezdődik az a fontos szakasz, amikor is megtalálja sajátos stílusát és hangvételt. Egy kortársa a gordonkahanghoz hasonlította ezt a hangot, ami elkerülhetetlenül címkéjévé vált, s mely, ha számol is Krúdy moduláló készségével, figyelmen kívül hagyja stílusának fejlődését.

Az első, Mikszáth hatása alatt álló életműszakaszban a vidéki nemesség elmerülő világának témája körül fioritura-szerű művek látnak napvilágot: a fáradt dekadencia, az unott földbirtokosok, a bor, a nők, a cigányzene és a kártya játssza a főszerepet a remekül megírt, magasan stilizált anekdotákban, melyekben egyfajta biedermeier manierizmus uralja a képet. De nem sokáig. Szindbád megjelenésével a Krúdy-szöveg megtalálja az inspiráció kristálypontját, koncentráltabb, szerényebb lesz formájában, miközben képzettársítás-rétegekkel gazdagszik, maga mögött hagyva az anekdotát. Ez lesz, és ez is marad Krúdy sajátossága, a szöveg sokrétegűsége, amelyben kényes helyül válik az elbeszélés szintje, újra meg újra ferdült helyzetbe kerül úgy, hogy a hősök, események és jelenetek a valószerűtlen irányába csúsznak.

Alkotói pályája során Krúdy művei realiztikusabbá és szürrealisztikusabbá válnak. Realiztikusabbá, mert egyre radikálisabban mond le a stilizáltságról, tárgyilagosabban szemléli, és filmszerűen írja le a valóságot. Reprezentatív példa erre az úgynevezett »gyomornovellák« sora, melyekben semmi másról nincs szó, mint az ételeknek és azok szertartásos elfogyasztásának nagyon is realiztikus (és rendkívül étvágygerjesztő) leírásáról. Az egyébként sohasem egyenes ívű, hanem mindig is megtört cselekmény itt teljesen háttérbe szorul, helyt adva az egyes beállításoknak és montázsuknak. Ebből származik, a realizmus minden dacára, a valószerűtlenség érzete. Nem első látásra, hanem a szcenikus egymásutánosság, a vágás által válik láthatóvá a valóság másik oldala, amely az élvezettel megtárgyalt kérdések mögött – melyik húshoz milyen mustár való, vagy hogyan üssük ki a velőt a csontból – visszajára fordítja a pillanat látszólag kellemes hangulatát.

E visszajára fordításnak nemcsak esztétikai, hanem korkritikai és politikai dimenziója is van. A »tegnapok világának« megidézése, legyen az a vidám vidéki élet, a régi, szép Budapest, vagy inkább az 1873-as egyesülés előtti Pest-Buda, kevésbé nosztalgikus, mint inkább ironikus. Már csak azért is, mert ez a világ sohasem létezett, ahogy ezt Krúdy is nagyon jól tudta. Az eltűnt időt – és ebben is találkozik Prousttal –, azt nem annyira a történelmi múltban, mint inkább az elmulasztottban keresi. Proust törekvése az észre nem vett lehetőségek és a rosszul értelmezett tények pszichológiai kulcsának megadására megfelel Krúdynál a pillanat rekonstrukciójának, melyben az elmulasztott – de valaha lehetséges – mint olyan, legalább jelen van, és még nem felejtődött el. Egy »épp még így volt« lebeg, de érződik benne a még máshogy is lehetett volna, vagy kellett volna lennie; voltak még célok, energiák is éppen – a nemzet megmentésére. Mert Krúdy is, mint majd-minden magyar író, aggódik az ország érzelmi, szellemi és politikai sorsáért.

Ez nála családi hagyomány: ősei részt vettek az 1848-as Szabadságharcban, fiatalkorában követte a legendás, magányos harcosok életmódját, akik a vereség után bekóborolták az országot, rémületet kelteve a megszálló hatalomban. 1918-1919-ben tudósítóként vett részt a forradalomban. A fölkelés és a köztársaság meghiúsulása után meg is fizette ennek az árát. A kiadók megszakították vele a kapcsolatot, ellenséges kritikák jelentek meg róla, és mivel sohasem kötődött egyetlen irodalmi csoportosuláshoz sem, hiányzott ennek az erőteljesen sajátmagára vonatkoztatott világnak a támasza. De lehet, hogy nem is hiányzott. Krúdy sohasem panaszkodott az elismerés folyamatos elmaradása miatt (ezt mindössze két kései irodalmi díj törte meg), hanem csorbíthatatlanul folytatta, esztétikai céljait szem előtt tartva, irodalmi, publicisztikai munkásságát, esszéírói tevékenységét: legjobb művei utolsó éveiből származnak, amikor stílusát teljesen tisztára csiszolta a kiábrándultság és a politikai rezignáció.

»Az ezredesnek aznap agyon kellett lőni egy embert a Kaszinó megbízatásából, miután a velszi herceg látogatásáról elnevezett Angol szobában így döntöttek az urak.

A párbajt délután tartják meg a kaszárnyában, annak az embernek, aki a Kaszinót megsértette, nem szabad élve eljőnni a hely színéről. Az ezredes vállat vont. Jó, hát majd belelövök az újságíróba – mondta egykedvűen.«

Ekkor váltotta föl a társadalomkritikát a későbbi alkotásaiban is mindenütt érezhető »kődlovagság« és az álmodozó melankólia. Ebben az időszakban keletkeznek történelmi regényei, melyekkel újra definiálta e műfajt. Nem az anekdota történelmi megfogalmazása érdekli, hanem az a kérdés, hogy a hősökben mely módon sűrűsödik és hígul föl az idő, mivel Krúdy úgy vette észre, a sűrűsödést ott lehet legjobban tetten érni, ahol ez a folyamat megfordul: a mellékszereplőknél, a nagy történelmi hősök és történelmi pillanatok utódainál. Így az 1848-as szabadsághős, Kossuth Lajos fiának szentel egy könyvet, amelyben ironikusan és kritikusan, de tényszerűen is megvilágítja, hogyan testesíti meg a több, mint ötven éves »ifjú-sas« a pózzá vált szabadság-eszmét.

Az író legolvasottabb szövegei életének utolsó évtizedében jelentek meg (ha eltekintünk az *Álmoskönyvtől*, amit Krúdy anyagi rászorultsága idején állított össze, és amit máig is használnak az álmok megfejtéséhez): *Hét Bagoly*, *Boldogult úrfikoromban* (németül *Meinerzeit* címen jelent meg a dtv Kiadónál), *Az élet álom és a halála után*, 1934-ben kiadott elbeszélés, a *Purgatórium*, melyben Szindbád »őrült víziók« áldozataként monologizál egy elmeógyógyintézetben:

»Akkoriban nagyon beteg voltam, és egy elmeorvossal volt a legtöbb bajom [...] Az elmeorvos lakóhelyét szobám fölé helyezte, ahonnan különböző mennyezetbe fúrt lyukakon át kihallgatta mondanivalóimat, amelyeket magányos szobámban olyan hangosan recitáltam, hogy csaknem belerepedt a dobhártyám. Elbeszéltem múltamat, emlékeimet, történeteimet - de főleg azokat a dolgokat, amelyek sohase történtek meg, mert csak tervbe vettem őket, a kivitelre sohase került sor [...]

S így nem csodálkoztam, amikor mindenféle csendzavaró instrumentumokat szólaltatott meg a fejem fölött, hogy az öklömmel kezdtem verni a falat, de a szerkezetek ellen ez nem segített.«

Krúdy »sound and fury«-ban végződő művei összefüggenek üzenetével: semmi, sem élet, sem szöveg nem jelent semmit, abban az értelemben, hogy nem követnek külső, szigorú logikát. A szöveg ama képességéhez méri magát, hogy életre kel, erdővé válik, amelyen keresztül elindul a kastély felé. Krúdy, Shakespeare ismerője és becsülője, lírai, magára vonatkoztatott írásaival az európai poétikai hagyomány része; kiábrándultsága viszont a modern irodalomhoz közelíti: amikor a szöveg kísérletté válik, vagy amikor felhagy a szöveg önmagára vonatkoztatásával, hogy újra meghatározza a valóságot. Ilyenkor az értelem visszaszökik a játékba. És ha egy szerző, egy látszólag fejtetőre állított valóságnak elkötelezve magát, képes olyan sajátos hangulatot teremteni, melyben szövegről-szövegre önmagára lel az olvasó, és a valóság eladdig nem észlelt aspektusait is egyre kényszerítőbb erővel ismeri fel, akkor e szerző műve annál többet jelent a világirodalom egészét tekintve. Ebben az értelemben Krúdy Gyula az egyik legjelentősebb szerzőnek számít.

Fordította Rácz Christine

Christina Virágh · 1953-ban született Budapesten, hét éves korában Svájcba emigrált, Luzernben nőtt fel. Filozófiát és német irodalmat tanult a Lausanne-i Egyetemen. 1994 óta Rómában él, író, műfordító. Többek között Kertész Imre, Marcel Proust, Krúdy Gyula és Márai Sándor műveit fordította. Több, önálló regénye megjelent, a legutóbbi, német nyelven kiadott műve: »Mutters Buch«, 1997.